

Kur'an Perspektifinden Pişmanlık*

 Handan Yalvaç Arıcı **

Atıf/©: Yalvaç Arıcı, Handan, Kur'an Perspektifinden Pişmanlık, Artuklu Akademi, 2020/7 (2), 417-448.

Öz: Kur'an, Allah'ın zihinleri ve gönülleri inşa ettiği, hayatları düzenleyen ilahi bir mesajdır. Bu ilahi mesaj insanın düşünce sistematüğini ve eylemlerini organize etmesine rehberlik etmektedir. Kur'an bireyin tasavvurunu inşa ettikten sonra hangi eylemlerin sonucunda pişmanlık yaşayacağını bildirmekte, dünyada ve ahirette hem bireysel hem de toplumsal olarak yaşanacak pişmanlıkları detaylı bir biçimde açıklamaktadır. Günümüz insanının Kur'an'dan uzaklaşarak dünyevileşmiş bir yaşam tarzını tercih etmesi aynı zamanda Allah'ın belirlediği sınırları aşarak tatmin arayışında olması bireysel ve toplumsal olarak pişmanlığa zemin hazırlamaktadır. Pişmanlık tecrübesi, bireyin hatalarından, yanlışlarından dönebilme iradesi göstermesi ve Allah'tan mağfiret dileyerek gönlünü günah yükünden hafifletmesini ifade etmektedir. Tövbesi olan pişmanlık bir farkındalık eylemi ve doğru olana yönelme iradesidir. Bu çalışmada Kur'an perspektifinden bireysel ve toplumsal olarak dünyada ve ahirette yaşanacak pişmanlıklar değerlendirilmekte, ahirette pişman olan kişilerin talepleri anlatılmakta, peygamberlerin pişmanlık ve tövbeleri açıklanarak insanlık tarihinde insanlara rol model olmuş kişilerin tecrübeleri analiz edilmekte ve pişmanlığın yönetimi ortaya koyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Pişmanlık, Tecrübe, Tövbeye, Farkındalık

Regret from the Perspective of the Qur'an

Citation/©: Yalvaç Arıcı, Handan, Regret from the Perspective of the Qur'an, Artuklu Akademi, 2020/7 (2), 417-448.

Abstract: The Holy Quran is a divine message of Allah which builds the minds and souls, organizes the lives. This divine message guides human to organize his manner of embracing an idea and of behaviour. The Quran states in detail what actions the individual will regret after constructing his/herdismernment, and explains in detail the regrets that will be experienced both individually and

* Bu makale 2015 yılında tamamlanan "Kur'an'da Pişmanlık Psikolojisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, handanyalvac1453@gmail.com.

socially in the world and in the hereafter. Today, the decision of preferring a profanelife style going far away from the Holy Quran and seeking for the satisfaction, going beyond to Allah's borders, lead up to a regret on individual and social basis. The experience of regret refers to the individual's willingness to retreatfrom his mistakes and to relieve his heart from the burden of sin by asking forgiveness from Allah. Regret with repentance is an act of awareness and the will to turn to the righteous act. In this study, individual and social regrets to be experienced in the world and the hereafter are evaluated throughthe perspective of the Qur'an, the demands of those who regret in the hereafter are explained; the repentance and regrets experienced by the prophets are explained, and the experiences of those who have been a role model for people in thehistory are analyzed and the management of regret is revealed.

Keywords: Qur'an, Regret, Experience, Repentance, Awareness.

Giriş

Allah insanı en güzel şekilde yaratmış ve ontolojik serüveninde kendisini kemale götürecektir potansiyel ile donatmıştır. Akli sayesinde iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edebilmesi, özgür iradesiyle bir eylemi yapıp yapmamaya karar verebilme yetisine sahiptir. Tercihlerden oluşan her davranışın sorumluluğu bireyin kendisine aittir. İnsanı muhatap alan vahiy doğru yolun ne olduğunu ve neticesinde alınacak ödülü aynı zamanda yanlış yolların ne olduğunu ve sonunda karşılaşılabilecek cezayı bildirdikten sonra sorumluluğu muhatabına yüklemektedir. İlahi mesajdan uzak olan, tasavvurunu ve eylemini ilahi kaynaktan almayan kimseler için pişmanlık duygusu kaçınılmaz olmaktadır. Kimi zaman acelecilikten kimi zaman erteleme psikolojisinden kaynaklanan “Keşke yapmasaydım.” veya “Keşke yapsaydım.” gibi ifadeleri pişmanlığın söyleme yansımasıdır. Pişmanlık farklı davranılsaydı şimdiki durumdan daha iyi olabileceği düşünülen duyguya dayalı bilişsel ve olumsuz durumu ifade etmekte,¹ mevcut durumun şimdikinden daha iyi olacağı anlaşıldığında veya öyle olduğu düşünüldüğünde yaşanan olumsuz ve bilişsel bazlı bir duygu olarak tanımlanmaktadır.²

“Kur'an'da Pişmanlık” konulu birkaç yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmada pişmanlık konusu daha detaylı bir şekilde işlenmektedir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi

¹ Daniel T. Gilbert v.dğr., “Looking Forward to Looking Backward The Misprediction of Regret, *Psychological Science*”, *Research Report*; 15/5 (2004), 346.

² Zeelenberg, “The Use of Crying Over Spilled Milk: A Note on the Rationality and Functionality of Regret” *Philosophical Psychology*, 12/3 (1999), 325.

yöntemi kullanılmakta, pişmanlık konusu Kur'an perspektifine dayandırılarak ana ve alt kategorilere ayrılmakta, aktif ve pasif boyutuyla değerlendirilmektedir. Kişiyi harekete geçiren, tövbesi olan pişmanlık "aktif pişmanlık"; kişiyi harekete geçirmeyen, tövbesi olmayan pişmanlığı "pasif pişmanlık" olarak tanımlanmaktadır. Peygamberlerin yaşadıkları pişmanlıklara ve tövbelerine değinilerek pişmanlık konusu örnek modeller üzerinden işlenmektedir. Dünyada yaşanan pişmanlığın, işlenen hata ve günahlara tövbe edildiğinde bir imkân olduğu, tövbe edilmediğinde o hataları büyümeye neden olduğu gösterilmekte, ahirette yaşanacak pişmanlıkların ise geri dönüşü olmayan imkansızlıklar barındırdığı anlatılmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen sonuçlara göre pişmanlığın doğru yönetilmesi için tasavvur ve eylemlerin nasıl inşa edilmesi gerekliliği ortaya konmaktadır.

'Pişman' kelimesi Fars dilinden Türk diline geçmiş olup etimolojik olarak kelimenin kökü Sanskritçeye dayanmaktadır. 'Pişman' sözcüğü bir şeyi arkasından anlama, öğrenme manalarına gelmektedir.³ İnsan varlığı genellikle bir eylemi gerçekleştirdikten sonra o eylemi değerlendirmekte ve yanlış olup olmadığına karar vermektedir. Bir başka ifadeyle eylemlerin sona ermesiyle birlikte değerlendirme alanı ortaya çıkmaktadır. Nasıl ki, dağcılık sporu yapan bir kişi zirveye vardığında kat etmiş olduğu yolu kuşbakışı görebilir, yolun kıvrımlarını, dönemeçlerini, ayağına takılmış olan taşları, yürüyüşündeki hataları fark edebilir, insan varlığı da eylemlerini gerçekleştirdikten sonra anlamlandırabilme ya da hayatının belirli bir döneminde yaşadıklarıyla yorumlayabilme imkânı bulmaktadır.⁴ Farsça ve Osmanlıcada mahşer gününe "Ruz-i Peşmani: Pişmanlık Günü"⁵ denilmesi bu noktada önem arz etmektedir. Çünkü insanın hayatı boyunca yapmış olduğu yanlışları ve hataları kuşbakışı görüp o hataların pişmanlığıyla karşı karşıya kalacağı gün olması hasebiyle mahşer günü bu isimle anılmaktadır.

Türkçemizde "Pişman"; 'Yaptığı bir işin veya davranışın olumsuz sonucunu görerek üzülen, nadim olan ' anlamına gelmektedir.⁶ Pişmanlık ise, 'Pişman olma durumu, nedamet' demektir.⁷ Arapça bir kelime olan "nedamet" sözcüğü; işlenen kötülükten dolayı üzüntü ve pişmanlık duyma

³ Muhammed Ali Dai İslam, *Ferheng-i Nizam: Farisi Ba Farisi* (Tahran: Şirket-i Daniş, 1362), II, 10.

⁴ Arthur Schopenhauer, *Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 124.

⁵ Ferit Devellioglu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1984), "Ruz-i Peşmani", 1034.

⁶ Şükrü Haluk Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), "Pişman", 1929.

⁷ Akalın vd., "Pişmanlık", 1929.

anlamında ahlaki terim olarak kullanılmaktadır.⁸ “Pişman” terimi, psikoloji sözlüğünde “Genellikle, kişinin geçmişte yaptığı bir davranışı, farklı yapsaydı ya da olaylar daha farklı gelişseydi, işin daha iyi sonuçlanabileceğine dair duygu”,⁹ psikanaliz sözlüğünde “Üzüntü, keder ve yası andıran durgun bir duygulanım”,¹⁰ ahlak terimleri sözlüğünde ise “yapılan kötü bir işe veya davranışa vicdanen üzülme ve bu kötülükleri, bir iç muhasebe ve muhakeme ile bir daha yapmamaya kararlı görünme, bir daha suç ve günah işlenmeyecek yine dair söz verme”¹¹ olarak tanımlanmaktadır. Suçluluk; “Bir suçu işlemek veya suça bulaşmaktan ötürü meydana gelen rahatsızlık.” diye tanımlanırken,¹² suçluluk duygusu; “Kişinin ahlaki dini kuralları çiğnediğini sezmesi sonucu bilinçli veya bilinçsiz olarak kapıldığı ve kendisiyle ilgili değer yargılarını sarsan duygu, suçluluk hissi”¹³ diye tarif edilmektedir. Hayal kırıklığı (inkisar-ı hayal, sukut-u hayal) ise “Çok istenilen veya umulan bir şeyin gerçekleşmemesinden duyulan üzüntü duymak”¹⁴ anlamına gelmektedir.

Bilimsel çalışmalarda pişmanlık duygusunun hayal kırıklığı ve suçluluk duygularından farklı bir duygu olduğu belirtilmektedir. Hayal kırıklığı; kontrol edilemeyen olaylar sebebiyle ya da başka bir kişinin sebep olduğu beklenmedik olumsuz olaylara karşı duygusal bir tepki,¹⁵ suçluluk duygusu ise kişilerarası ve içsel zarardan kaynaklı olarak yaşanan duygu süreçlerini ifade etmektedir. Suçluluk duygusu kişinin öz benliğine zarar vermektedir.¹⁶ Pişmanlık duygusu ise bireyin mevcut durumunun şimdikinden daha iyi olacağını anladığında veya öyle olduğunu düşündüğünde yaşadığı olumsuz ve bilişsel temeli olan bir duygu olarak tanımlanmaktadır.¹⁷ İnsan yaşadığı durumdan daha iyi bir durum yaşayabileceğini düşündüğünde pişmanlık duygusu tezahür etmeye başlamaktadır. Dünle bugün arasında olumsuz bir farklılık, yaşanabilecek olumlu bir durumu yaşayamamak pişmanlık duygusunu açığa

⁸ Özcan Taşçı, “Nedâmet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), XXXII, 509.

⁹ Arthur S.Reber, *The Penguin Dictionary of Psychology*, (London: Penguin Books, 1985), “Regret”, 62.

¹⁰ Charles Rycroft, *Psikanaliz Sözlüğü*, çev. M. Sağman Karatekin (İstanbul: Ara yayınları, 1989), “Regret”, 170.

¹¹ Ali Seyyar, *Ahlak terimleri (Ansiklopedik Sözlük) : İngilizce-Almanca karşılıklı Türkçe açıklamalı*, (İstanbul : Beta Basım Yayım , 2003), “Pişmanlık”, 323.

¹² D. Mehmet Doğan, Doğan Büyük Türkçe Sözlük, (Ankara: Vadi Yayınları, 2003), “Suçluluk”, 1205.

¹³ Akalın, “Suçluluk duygusu”, 2167.

¹⁴ Akalın, “Hayal Kırıklığı”, 1068.

¹⁵ Marcel Zeelenberg v.dğr, “On Bad Decisions and Disconfirmed Expectancies: The Psychology of Regret and Disappointment”, *Cognition and Emotion*, 14/4 (2000): 523.

¹⁶ Marcel Zeelenberg-Seger M. Breugelmans, “The Role of Interpersonal Harm in Distinguishing Regret From Guilt”, *Emotion*, 8/5 (2008): 589.

¹⁷ Zeelenberg, “The Use of Crying Over Spilled milk: A Note On The Rationality and Functionality Of Regret”, *Philosophical Psychology*, 12/3 (1999): 325.

çıkarmaktadır. Suçluluk duygusu insanı bunalıma sürükleyebilmekte ve kişinin özsaygısını kaybetmesine neden olmaktadır. Hâlbuki pişmanlık deneyiminde kişi, özsaygısını yitirmeden eylemlerini gözden geçirmekte ve kendisini özsaygıyla eleştirmektedir. Dolayısıyla pişmanlık kişinin kendisine değil eylemine odaklanmasını sağlamaktadır.

İslam düşüncesinde pişmanlık deneyimiyle ilgi farklı görüşler bulunmaktadır Ebu'l Hüzeyl¹⁸ renkleri herkesin göz organı ile görülmesine rağmen renklerin farklı algılayabilmesi gibi pişmanlığın da her birey tarafından farklı hissedilen bir duygu olduğunu söylemektedir. Ona göre her birey kendi donanımına göre yaptığı eylemden pişmanlık duymakta, kimisi için pişmanlık olabilecek bir eylem kimisi için pişmanlık sebebi olarak görülmemektedir. Dolayısıyla pişmanlığı inancın dışında bir olgu olarak yorumlamaktadır. Ebu Haşim¹⁹ ise pişmanlığı itikat cihetinden açıklamakta, kişinin yaptığı eylemin zararlı olduğuna inanması ve bundan pişman olma itikadına sahip olması şeklinde yorumlamaktadır.²⁰ Bir başka ifadeyle Ebu Haşim'e göre hataların, günahların kötülüğü ve zarar alenidir ve herkesin bu davranışların yanlış olduğuna mutlak olarak inanması gerekmektedir. Gazali, pişmanlık duygusunun kişinin yaptığı hatanın zararını anlamasıyla, kulun Yaraticısıyla arasında perde olduğunun ve ilişkisinin zedelendiğinin farkına varmasıyla kalpte oluşan bir elem, bir acı hissi olduğunu ifade etmektedir. Bireyin kendi hatası sebebiyle sevdiğini veya önem verdiği bir şeyi kaybettiğini fark ettiği anda, kalpte oluşan bu acının davranışları etkilediğini iddia etmektedir.²¹

Pişmanlık bireyi doğru davranışa götürmüyorsa, o yanlış davranış alışkanlık hâline gelmektedir. Alışkanlıkları değiştirmek zor olduğu için yapılan hatalar tekrarlandıkça pişmanlık yaşamak kaçınılmaz olmaktadır. Antik Çağ düşünürlerinden Epiktetos pişmanlığın tedavisi için yanlış alışkanlıkların doğruya kanalize edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Alışkanlıkların değiştirilmesi için "Alışkanlıklarını karşıt alışkanlıklarla boyunduruk altına al. Şehvete mi düşkünsün, kendini ondan mahrum

¹⁸ Ebu'l-Huzeyl el-Allâf, (Ö. 816 ya da 840) İslam felsefesinde rasyonel din düşüncesinin ortaya çıkışında önemli rolü olan bir düşünürdür.

¹⁹ Ebu Hâşim el-Cübbâi (ö. 321/933). Mu'tezile kelimcilerinden, İslam felsefesinin önemli düşünürlerinden biridir.

²⁰ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, 2013), 752-754.

²¹ Ebu Hamid Muhammed Gazali, *İhya-u Ulumi'd-Din*, çev. Ahmed Serdaroglu (İstanbul: Bedir Yayınevi, t.y.), 4, 9.

ederek onu boyunduruk altına al. Tembel misin? İşe sarıl.”²² önerisinde bulunmaktadır. Pişmanlık tecrübesi sadece kişinin kendisine yakışmayan bir davranışı gerçekleştirme ya da topluma karşı yanlış davranışlar sergilemesi sonucunda ortaya çıkmamaktadır. Kulun Allah’ın emirlerinin dışına çıkarak yaptığı hata ve günahlar da pişmanlık vesilesidir. Yapılan hata ve günahlardan uzaklaşıp salih amel yolcusu olmaya karar vermek aktif bir pişmanlıktır.

Kur’an’da kulun hatasından ve günahından pişman olup Allah’a yönelmesi tövbe olarak ifade edilmektedir.²³ Tövbe yapılan yanlış eylemlerden pişmanlık duymak ve doğru eylemlere yönelişi ifade etmektedir. Hz. Peygamber ‘Pişmanlık tövbedir’ diyerek pişmanlığın farkındalık eylemi olduğunu ve hatadan dönüldüğünde gerçekleştiğini bildirmektedir.²⁴ Birçok tanımı olmakla birlikte tövbe, geçmişte yapılan hatalara pişman olup, gelecekte o hataları yapmamakta kararlı olmaktır.²⁵ Tövbenin tövbe olabilmesi için pişmanlık duymak ve hatayı terk etmede kararlılık göstermek şeklinde iki şartının olduğu kabul edilmektedir.²⁶ Pişmanlığın içine saplanıp kalmak bireyi kendinden uzaklaştıran, içini yiyip bitiren, ona bunalımlar yaşatan bir durumdur. Hâlbuki tövbesi olan pişmanlık kalbi teskin eden, umutla hayata bağlayan bir imkândır.

I. Kur’an’da Pişmanlık Kavramı

Kur’an’da pişmanlık tecrübesi birçok kelimeyle ve beden diline dair ifadelerle tasvir edilmektedir.

A. Kur’an’da Pişmanlık İfade Eden Kelimeler

Hasretün (حَسْرَةٌ): Pişmanlığın en son durumuna denir. Yani, pişmanlığın insanı tamamen kuşatması durumudur.²⁷

Leyte (لَيْتَ): Temenni edatıdır. Gerçekleşmeyecek istekler için kullanılmaktadır.²⁸ Kur’an’da farklı formlarda on beş defa kullanılmaktadır.

²² Epiktetos, *Düşünceler ve Sohbetler*, çev. Cemal Sürer (İstanbul: Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999), 129.

²³ Hüseyin Atay, “Kur’an’a Göre Tövbe ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı”, *İslamiyat Dergisi*, 1/3 (1998): 93.

²⁴ Ahmed b Hanbel, *Müsned*, (Beyrut: Mektebetü’l-İslami, 1405/1985), I, 376.

²⁵ Fahrettin Razi, *Tefsîrü’l-Kebir (Mefatihü’l-Gayb)*, çev. Sadık Kılıç v.dğr., (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002), XXI, 561

²⁶ Razi, *Mealimu Usul’id Din (İslam İnancının Ana Konuları)*, çev. Nadim Macit, (Erzurum: İhtar Yayıncılık, 1996), 126.

²⁷ İbn Manzur, Ebu’l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem İbn Manzur, *Lisanu’l-Arabi’l-Muhit* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1999), “hasretün”, IV, 189.

²⁸ İbn Manzur, “leyte”, XII, 373.

Mulim (مُلِيمٌ): Kınanan, kınanacak bir iş yapan kişi, kınamaya vesile olacak kişi anlamlarına gelmektedir.²⁹ Pişmanlığı ifade eden bu kavram Kur'an'da iki yerde geçmektedir.

Nedâmet (نَدَامَةٌ): Yapılan bir şey için üzüntü duymak, pişman olmak demektir.³⁰

Veyl (وَيْلٌ): Azabı ve helaki anlatan bir kelimedir. Pişmanlığı ifade etmek için kullanılmaktadır.³¹

Yâ Veyletâ (يَا وَيْلَتَا): Yâ tenbih edatıdır. Veyletâ ise "Veyl" kökünden türemiş olup, pişmanlık manasındadır.³²

B. Kur'an'da Pişmanlığın Beden Diliyle İfadeleri

Kur'an'da pişmanlık kelimelerle ifade edildiği gibi beden diliyle de ifade edilmektedir. Başın eller arasına alınması, ellerin ısırılması, elleri ovuşturmak gibi bedensel ifadelerle pişmanlık duygusu anlatılmaktadır.

Başı ellerine düşmek: Kur'an'da "elleri üzerine düşürüldü"³³ ifadesi pişmanlık için kullanılmaktadır. İnsanlar pişman oldukları zaman ellerini başlarına koyarak ya da başlarını elleri arasına alarak pişman olduklarını göstermektedirler. Araplar, yaptıkları bir davranıştan dolayı pişmanlıklarını "elleri üzerine düşürüldü" diye ifade etmektedirler. Bu ifade "başlarını ellerinin arasına alırlar" anlamına gelmektedir.³⁴ Başın ellerin arasına alınması veya başın ellerin arasına düşmesi pişmanlığın bedensel ifadesi olarak kullanılmaktadır.

Elleri ısırma: Kur'an'da yaptığı işten çok pişmanlık duyan, bir şeyi elinden kaçıran bir kişinin pişmanlığı o kişinin ellerini ısırması olarak ile ifade edilmektedir.³⁵ Kur'an'da "Ellerini ısırma" deyimini pişmanlığın bedensel ifadesi olarak kullanılmaktadır. Pişmanlık yaşayan kişilerin bu duygularını ellerini ısırarak ifade etmeleri bu duygunun yoğunluğunun bedensel olarak ortaya konmasıdır.³⁶

²⁹ İbn Manzur, "mulim", XXI, 557.

³⁰ İbn Manzur, "nedâmet", XIV, 94.

³¹ İbn Manzur, "veyl", XVI, 422.

³² İbn Manzur, "yâ veyletâ", XVI, 422

³³ el-A'râf Suresi, 7/149.

³⁴ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2003), VII, 309; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsir-i Kebir*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), II, 149.

³⁵ el-Furkân, 25/26-27.

³⁶ Necati Kara, *Kur'an'da Beden Dili*, (İstanbul: Bilge Yayınları, 2004), 402.

Elleri ovuşturmak: Kur'an'da "elleri ovuşturmak" deyimini pişmanlığın beden dilindeki ifadesi olarak kullanılmaktadır.³⁷ Türkçede "Elleri ovuşturmak" olumlu beklentiler için kullanılan beden diline ait bir ifadeyken³⁸ Kur'an'da pişmanlık duygusunun beden diliyle ifadesi olarak geçmektedir.

C. Dünyadaki Pişmanlıklar

Kur'an'da insanların dünya ve ahiret hayatında yaşayacakları pişmanlıklar ve bu pişmanlıkların nedenleri anlatılmaktadır. Dünyada yaşanan pişmanlıkların geri dönüşü bulunmakta ve pişmanlık tövbe edilerek ve davranış değişikliğiyle aktif bir duruma gelebilmektedir. Kur'an'da geçen dünyada yaşanan pişmanlıklar sekiz başlık altında toplanabilmektedir.

1. Nefse Uyarak Yapılan Hatalardan Duyulan Pişmanlık

Nefse uymak sebebiyle yapılan hatadan dolayı meydana gelen pişmanlığın ilk insandan itibaren başladığı bilinmektedir. İlk insan olan Hz. Adem'in pişmanlığı insanlık tarihinin ilk pişmanlık tecrübesidir. Kur'an'a göre ikinci pişmanlık Hz. Adem'in çocukları arasında yaşanan, kardeşlerden birinin diğerini öldürmesine kadar giden, nefse uyularak yapılan eylem sonucunda yaşanan pişmanlıktır.³⁹ Bireyi pişmanlığa götürecekt en önemli faktörlerden biri nefesine uyması, süfli duygularının esiri olmasıdır. Davranışları akla göre değil, nefساني duygulara göre gerçekleştirmek çoğu zaman hatalar, yanlışlar meydana getirmektedir. Kur'an'da Habil ve Kabil üzerinden verilen örnekte kıskançlık duygusuna kapılıp kardeşini öldüren Kabil'in durumu anlatılmaktadır. Hz. Adem'in iki oğlunun Allah için kurban ibadetinde buldukları, Habil'in kurbanının kabul edilip Kabil'in kurbanının kabul edilmemesi sonucunda Kabil'de kıskançlık duygusunun harekete geçtiği ve kardeşini öldürdüğü bildirilmektedir. Kur'an'da Allah ibadetteki kabul şartını takvaya bağlamakta, Habil'in kurbanının kabul edilmesinin onun kurban ibadetteki samimiyeti ve takvasıyla ilgili olduğu ifade edilmektedir.⁴⁰ Kabil ise nefesine uyduğu ya da nefsi bu eylemi kendisine önemsiz gösterdiği için kardeşini öldürmüştü, tarih sahnesinde

³⁷ el-Kehf, 18/42.

³⁸ Oğuz Saygın-Şafak Layıcı, *Resimli Beden Dili*, (İstanbul: 4x4 Yayıncılık, 2006), 159.

³⁹ el-Mâide, 5/27-31.

⁴⁰ Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer Zemaşeri, *Keşşâf Tefsiri*, çev. Abdülaziz Hatip (İstanbul: Türkiye Yazma, Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), C. 2, s. 418; Bayraktı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, v.529

kardeşini öldüren ilk kişi olarak yer almıştır. Maalesef insan varlığı kasten ve haksız yere adam öldürmenin büyük günahlardan olduğuna inansa da nefis çeşitli vesveselerle bu günahı küçük gösterip, yanlış yapmada kişiye cesaret verebilmektedir.⁴¹ Bu konuyla ilgili ayetlerde Kabil'in kardeşini nasıl defnedeceğini bir kargadan öğrendiği için hayıflandığı, pişman olup "Yazıklar olsun bana!" diyerek kardeşinin cesedini gizlemek için karga gibi bir çözüm bulamadığından kendisini hakir gördüğü,⁴² pişmanlığı ve Allah'ın azabına müstahak olduğunun farkına vardığı ifade edilmektedir.⁴³

2. İnatçı Olmaktan Duyulan Pişmanlık

İnsanı pişmanlığa sevk eden ve pişmanlık duygusunu yaşatan bir davranış biçimi de inatçı olmaktır. İnatçı kişi ancak zaman içerisinde inadının yanlış netice verdiğini gördüğünde pişmanlık duymaktadır. Kur'an'da Firavun'un inadından dolayı pişmanlığı anlatılmaktadır.⁴⁴ Sözlükte "muhalefet etmek, yoldan çıkmak, haktan sapmak" olarak tanımlanan "inat" kavramı, "kişinin bildiği halde bir şeyden yüz çevirmesi, ondan saptması"⁴⁵ şeklinde tarif edilmektedir. Kur'an'da inatçı "gerçeği kabul etmekte direnen isyankâr kişi" anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu kavram inkâr ve şirk kavramlarıyla ilişkili olarak kullanılmaktadır.⁴⁶ Bireyin yanlış düşünce ve eylemlerinde inat etmesi hakikate karşı kapılarını kapatmasıdır. İnat etmek bir konudaki yanlış bilindiği halde o konuda muhalefet ederek yola devam etme gayretini ifade etmektedir. Yanlış tasavvur ve yanlış eylemlerde inat etmenin sonucunda pişmanlık tecrübesi yaşanmaktadır.

3. Cimrilik veya İsraftan Duyulacak Pişmanlık

İnsana pişmanlık tecrübesi yaşatan ilginç olumsuz davranışlardan biri cimrilik, diğeri de israftır. Cimri sözcüğü Farsça "soysuz, alçak, adi, dilenci, kimseye bir şey vermek istemeyen" manasına gelmekle beraber "pintilik, hasislik" anlamında kullanılmaktadır. Cimrilik kavramı "*Seroet edinme*

⁴¹ Zemahşeri, Keşşâf Tefsiri, 2, 420; Razi, Tefsirü'l-Kebir, IX, 34-35.

⁴² Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilatül Kur'an Tercümesi*, çev. Kemal Sandıkcı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), IV, 213.

⁴³ Razi, Tefsirü'l-Kebir, IX, 35-37.

⁴⁴ Zâriyât, 51/38-40; Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Matbaai Ebuuzziya, 1935), VI, 4539.

⁴⁵ Rağıp el-İsfahânî, *Müfredatu Elfazî'l-Kur'an*, thk: Safvab Adnan Davudi (Dimaşk: Darü'l-Kalem, Beyrut: Darü'ş-Şamiyye, 2002), "inad", 590.

⁴⁶ Mustafa Çağrıncı, "İnat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), XXII, 264-265.

tutkusuyula karşılıksız harcamadan ve hayır yapmaktan kaçınma eğilimi” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁷ İsrâf ise, Arapçadan Türkçeye geçmiş “haddi aşma, gaflet, hata, cehalet” anlamlarına gelmektedir. İslam literatüründe “insanın yapmış olduğu her fiilde haddi aşması” olarak tarif edilmektedir.⁴⁸ Bu kavram Kur’an’da ölçsüzlük ve aşırılık anlamında kullanılmaktadır. Tasavvurda ve eylemde ölçü bilmemek insanı küfre kadar götürebilecek bir durumdur. İsrâf kavramı, Kur’an’da müşrik ve kâfirlerin özellikleri olarak kullanılmaktadır. Firavunun müsrif olması ilahlık iddiasına gidecek kadar ölçsüz olmasıyla ilişkilendirilmektedir.⁴⁹ Kur’an’da Allah’ın verdiği nimetlerde cimrilik yapmak ne kadar yerilmekteyse, o nimetleri israf etmek o derece yerilmektedir. Kur’an’da müsrifler ve cimriler sevilmeyen kişiler olarak tanımlanmakta, Rahman’ın kullarının israf etmeyen, aynı zamanda cimri de olmayıp ölçülü davranan kişiler oldukları ifade edilmektedir.⁵⁰ Netice itibarıyla canlılığı durduracak kadar cimri olmak ve ekonomik sermayeyi tüketecek kadar müsrif olmak dengeleri bozan bir durumdur. Ekonomik canlılığın durması veya israf kültürünün hükmettiği bir ekonomik sistem hem bireysel anlamda hem de toplumsal anlamda çöküşe, bu çöküş de kaçınılmaz bir pişmanlık yaşanmasına neden olmaktadır.

4. Nimetlere Ebedilik Atfetmekten Duyulan Pişmanlık

Tasavvurunu vahiyle inşa etmeyen, nimete ebedilik atfedenler için pişmanlık tecrübesi kaçınılmazdır. Kur’an’da bu konu iki arkadaşın misaliyle açıklanmaktadır.⁵¹ Kendisini servetçe, nüfusça güçlü görüp kendisine verilen nimetlerin elinden hiç gitmeyeceğini düşünerek davranan, arkadaşının varlıklarını az görerek küçümseyen bir kişinin sahip oldukları elinden gittiği zaman yaşadığı pişmanlık anlatılmaktadır.⁵² Ayrıca servetine ebedilik atfeden Karun’un kıssası da iki arkadaşın kıssasına benzer mesajlar vermektedir. Karun, servetin sahibi olmaya layık olduğu için çok zengin olduğunu düşünen biridir. Karun’un dünya malını ebedi olarak görmesiyle imtihanı başlamaktadır. Ayetler Karun’un servet perspektifinin yanlışlığını ve sonunda düştüğü içler acısı durumu bir film gibi gözler önüne

⁴⁷ Mustafa Çağrı, “Cimrilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), VII, 4.

⁴⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, “israf”, IX, 148; İsfahani, “israf”, 407.

⁴⁹ Yûnus, 10/83.

⁵⁰ el-Furkân, 25/67; Zemahşeri, *Keşşaf Tefsiri*, IV, 890; Mâtürîdi, *Te'vilatül Kur'an Tercümesi*, X, 312.

⁵¹ el-Kehf, 18/32-42.

⁵² Mâtürîdi, *Te'vilatül Kur'an Tercümesi*, IX, 78-84.

sermekte,⁵³ servet ve evlat çokluğuna sahip olduğu için kibirlenmesi ve sahip olduklarının gücüne güvenmesi sonucunda yaşadığı pişmanlık tecrübesi ve nimetlere ebedilik atfetmenin yanlışlığı ortaya konmaktadır.⁵⁴ İnsan varlığı servet, makam, çocuk gibi dünya nimetleri nedeniyle kendini güçlü görebilmektedir. Kur'an açık bir şekilde dünya nimetlerinin dünya hayatının geçici imkân ve süsleri olduğunu bildirmektedir.⁵⁵ Kişi Allah'ın verdiği nimeti kalıcı görüp, elindeki nimetlerin asıl kaynağını unutarak her nimeti "benim" gözlüğüyle görmeye başladığında egosunu büyötmeye başlamaktadır. Egosu büyüyen, kendisi küçölen kişi Allah'ın "bak" dediğı yerden bakmadığı için elindeki nimetlere bağımlı bir hale gelmektedir. Bu bağımlılık nimetin elden gitmesine yönelik korkular ve kaygılar oluşturmaktadır. Vahiy insanın servetle ilişkisini doğru bir tasavvur üzerine inşa etmesini istemekte, böylelikle pişmanlık yaşamamasının önüne geçmektedir.

5. Allah'ı Dikkate Almadan Yapılan Planın Getireceğı Pişmanlık

Kur'an, müminin bir iş yapmaya karar verirken ve işe başlarken "inşallah" (Allah dilerse)⁵⁶ demesini tavsiye etmekte ve "biiznillah" yani Allah'ın izni olmadan bir eylemin gerçekleşemeyeceğini⁵⁷ bildirmektedir. "Allah dilerse" demek yapılacak işe ya da plana Allah'ın müdahil olmasını istemektir. Bu ifadeleri kullanmadan bir işe teşebbüs etmek Allah'ı o işe katmamaktır. Vahiy Allah'ın müdahalesinin olmadığı bir planın pişmanlık yaşatacağını bildirmektedir.⁵⁸ Kur'an'da Allah'a iman etmiş, hurma bahçeleri, ziraata elverişli arazileri olan zengin aynı zamanda malından, mülkünden ihtiyaç sahiplerine cömertçe tasadduk eden bir kişiden bahsedilmektedir. Adam ölünce malına, mülküne çocukları varis olurlar ve babaları gibi tasadduk etmek istemezler. Ortanca kardeşleri itiraz etse de fakire fukaraya mahsullerinden vermeme kararı alırlar. Allah'tan bağımsız bir plan yaparak bir sabah erkenden fakir fukara duymadan, gizlice bahçenin tüm ürününü toplamak için yola çıkarlar. Amaçlarına ulaşacaklarından emin bir şekilde bahçelerine girerler. Bahçelerini yanmış, simsiyah bir halde görünce "Herhalde biz yanlış yere geldik" derler.

⁵³ el-Kasâs, 28/76-84.

⁵⁴ Zemahşeri, *Keşşaf Tefsiri*, V, 102-104; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsir-i Kebir*, III, 290.

⁵⁵ el-Kehf, 18/46.

⁵⁶ el-Kehf, 18/24.

⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/145.

⁵⁸ el-Kalem, 68/17-33.

Bahçedeki tüm ürünler yanıp kül olduğu için hayalini kurdukları mahsulden hiçbir şey elde edemezler.⁵⁹ Dolayısıyla Allah'tan bağımsız planların sonucunda pişmanlık yaşanacağı anlaşılmaktadır.

6. Araştırmadan Verilen Karardan Duyulan Pişmanlık

Bireysel ya da toplumsal olarak alınan haberler araştırılmalı, güvenilir kaynaklara itibar edilmelidir. Aksi takdirde yalan, yanlış haberler hem bireye hem de topluma büyük zararlar vermektedir. Bireysel ya da toplumsal pişmanlıklara zemin hazırlamamak için haberin kaynağının araştırılması gerekmektedir.⁶⁰ Kur'an herhangi bir habere araştırılmadan itibar edilmemesini istemektedir.⁶¹ Dolayısıyla kişilerarası ve toplumlararası ilişkilerde araştırma yapmadan duyumlara göre tepkide bulunmak telafi edilmesi zor pişmanlıklara neden olacağı görülmektedir.

7. Helak Olma Durumu Yaşayan Toplamların Pişmanlığı

Bireysel olarak yaşanan pişmanlıklar gibi toplumsal olarak yaşanan pişmanlıklar da bulunmaktadır. Kur'an'da tövbe etmeyen toplulukların sonlarının helak olacağı belirtilmekte, Yûnus kavminin tövbesinin bir toplumu nasıl helak olmaktan kurtardığı anlatılmaktadır. İman etmeyip yaptıkları yanlış eylemlerden geri dönmeyen toplumların yaşadığı pişmanlıklar anlatılarak⁶² toplumsal değişim istenmektedir. Kur'an'da toplumsal bir imandan bahsedilmektedir. Toplumsal akıl gibi toplumsal bir imandan bahsetmek mümkündür. Kur'an geçmişte yaşamış olan her toplumun iman etme iradesi ellerindeyken sürekli erteleyerek iman etmemeleri ve kendilerine gelen peygamberlere olumsuz tepkiler vererek menfi bir duruş sergilediklerini bildirmektedir. Toplamların bu olumsuz tepkilerinin helak olmalarına neden olduğu, akıllarını ve sağduyularını kullanarak kendilerini refaha götürecek gerekli değişimi yapmadıkları pişman oldukları ama Yunus Peygamber'in kavminin pişman olup tövbe ederek değişime gittikleri anlatılmaktadır.⁶³ Netice itibariyle pişmanlık birey bazında yaşandığı gibi toplumsal olarak da yaşanan bir tecrübedir. Şayet bir toplum Yunus Peygamberin toplumu gibi yanlışlarından pişman olup o

⁵⁹ Razi, *Tefsiri'l-Kebir*, XXII, 54-59; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5278-5284.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtül Kur'an Tercümesi*, C.14, s. 79; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VIII, 169.

⁶¹ el-Hucurât, 49/6.

⁶² Yûnus, 10/98.

⁶³ Zemahşeri, *Keşşaf Tefsiri*, III, 342. Bayraktar Bayraklı *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, IX, 83.

yanlışlardan dönebilme iradesini kullanabilirse o toplumun toplumsal çöküşten kurtulabileceği anlaşılmaktadır.

8. Başkası İçin Duyulan Pişmanlık

Müslüman toplumsal sorumluluğu olan ve toplumuna karşı duyarlı davranan kişidir. Kur'an'da bu duyarlılığın zirvede anlatıldığı bir kıssa bulunmaktadır. Yasin suresinde anlatılan bu kıssada sadece kendisini değil toplumunun akibetini de düşünen bir kişiden bahsedilmektedir.⁶⁴ Bu ayetlerde anlatılan kişinin çok değerli bir kişi olduğu vurgulanmakta, peygamberlerin tebliğ ettiği dine inandığı ve tebliğlerini desteklediği bildirilmektedir. Onun bu duruşu hakikate olan inancının göstergesidir. İnandığı davadan asla vazgeçmediği, toplumu kendisine eziyet ettiği halde onlar için üzüldüğü ve onlar adına pişmanlık duyduğu anlatılmaktadır.⁶⁵ Bireyin toplumu adına pişmanlık duyması ve toplumu için hayır duada bulunması prososyal yani diğerkam bir davranış biçimidir. Başka bir ifadeyle, kişinin kendisini düşünmeden diğerkamlıkla toplumunun hayrı için hareket etmesidir. Dolayısıyla bireyin başkası ya da toplumu adına pişmanlık duyması o kişilerin hayrına çaba göstermesidir.

D. Ahiretteki Pişmanlıklar

Kur'an pişmanlığın dünyada yaşanacağı gibi ahirette de yaşanacağını bildirmektedir. Dünyadaki pişmanlıklar birey veya toplumların hayatlarında bir değişim ve dönüşüm meydana getirmesine imkân tanımaktadır. Kur'an ahirette yaşanacak pişmanlıkların ise fayda vermeyeceğini bildirmektedir.

1. Allah'a Şirk Koşmaktan Duyulacak Pişmanlık

Kur'an dünyada şirk koşanların ahirette nedamet duyacaklarını ve bu pişmanlıkların kendilerine bir yararı olmayacağını bildirmektedir. Şirk iki malın birbirine karıştırılması, maddi veya manevi bir şeyin iki ya da daha fazla kişiye ait olması anlamına gelen "ş-r-k" kökünden gelmektedir.⁶⁶ Kur'an'da şirk, Allah'a kudretinde ve sıfatlarında ortak koşmak anlamında kullanılmakta, şirkin kökeninde insanların nefislerinin isteklerine, heva ve heveslerine uyararak tevhit inancına karşı başkaldırmalarının bulunduğu

⁶⁴ Yâsîn, 36/13-32.

⁶⁵ Zemahşeri, *Keşşâf Tefsiri*, V, 624-626; Mâtürîdî, *Te'vilâtül Kur'an Tercümesi*, XII, 87-90.

⁶⁶ İsfahani, "şirk", 451.

vurgulanmaktadır.⁶⁷ Kur'an, şirkin kulun Allah'ın kendisine yeteceğini bilmemesinden kaynakladığını belirtmektedir.⁶⁸ Şirk insanın Allah'ı yetersiz görüp, kendisine yararı ya da zararı olmayan sahte tanrılar üretmesi ve o tanrılardan korkarak davranışlarını şekillendirmesidir.⁶⁹ Bu uydurma tanrılar sadece insanın zihninde oluşturduğu bir birtakım kuruntulardır. Dolayısıyla şirk yoktan var eden, yarattıklarının her birinin ihtiyacını gören Allah'a "yetersizlik" isnat etmektir.⁷⁰ Günümüzde modern hayatın sahnesinde somut varlıklardan soyut düşüncelere, akımlara, ideolojilere kadar tanrılaştırılmış birçok put çeşidi rol almaktadır. Mümin Allah'ın kendisine şah damarından yakın olduğunu⁷¹ bilmeli ve kendisine herkesten, her şeyden çok yakın ve kudreti sonsuz bir Rabbi olduğunu hatırlayarak şirk inancından uzak durmalıdır. Aksi takdirde şirk inancı dünyada kişinin kendi öz varlığından uzaklaşmasına, ahirette ise öz varlığını pişmanlıkla tüketmesine neden olacaktır.

2. Allah'a ve Peygamberine İtaatsizlikten Duyulacak Pişmanlık

Ahirette yaşanacak geri dönüşü olmayan pişmanlıklardan biri de Allah'a ve peygamberine itaatsizlikten duyulacak pişmanlıktır. İtaat kavramı Arapça "tav" kökünden türemiş olup baş eğmek, emredilene yerine getirmek, belirlenen bir şeyin peşinden gitmek manalarına gelmektedir.⁷² Günümüzde "itaat" kavramı sadece emre boyun eğme anlamında kullanılmaktayken, Kur'an'da gönülden uyma, gönülden boyun eğme, kabul etme, söz dinleme, isteyerek yapma, gönülden hayır ve iyilik yapma anlamlarında kullanılmaktadır. İtaatin içinde gönüllülük esası da bulunmaktadır. İtaatin en güzeli gönülden olandır. Bunun en güzel örneği Hz. Peygamber'in itaat konusundaki tutumudur. Hz. Peygamber Allah'ın emir ve yasalarını tebliğ etmiş, kimseyi inanması için zorlamamış, kimseden hesap da sormamıştır.⁷³ İtaat konusundaki ayetler değerlendirildiğinde itaatin şuursuzca ya da bilinçsizce yapılması istenmemekte Allah ve resulünün çağrısının iyi bir şekilde anlaşılacak ve

⁶⁷ Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1990), 371.

⁶⁸ ez-Zümer, 39/36.

⁶⁹ Zemahşeri, *Keşşâf Tefsiri*, V, 941-942.

⁷⁰ Bayraktar Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 23-25.

⁷¹ Kâf, 50/16.

⁷² İsfahani, "itaat", 451.

⁷³ Fuat Akdemir, "Kur'an'da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatin Mahiyeti", *KADER Kelam Araştırmaları*, 11/1 (2013): 426-428.

mesajın gerçek manası kavranarak yapılması istenmektedir.⁷⁴ Allah'a ve peygamberine itaatin önemini anlatan birçok ayet bulunmakta,⁷⁵ Allah'a ve peygambere tabi olmayanların ahirette pişman olacakları ifade edilmekte, bu tutumlarından vazgeçmeleri istenmektedir.⁷⁶

3. Allah'ın Ayetlerini İnkâr ve Yalanlamaktan Duyulacak Pişmanlık

İmanın zıddı olan küfür kelimesi, örtmek, örtbas etmek, üstünü kapamak anlamlarına gelmektedir.⁷⁷ Arapçada insanları gizlediği için geceye ve tohumu toprağa gömen çiftçiye 'kâfir' denilmektedir. Küfür, inançta imanın zıddı olan inkâr; amelde ise şükrün zıddı olan nankörlüktür. Nimetleri görmemezlikten gelmek de küfran-ı nimet olarak tanımlanmaktadır.⁷⁸ Tohumu toprağa gömmek gibi Allah'a ait hakikatlerin üstünü örtmek de bir nevi o hakikatleri gömmek, üstlerini kapatmaktır. Bir başka ifadeyle Allah'a ait hakikatlerin üstünü batılla kapatmak, onları görmezden gelmek küfürdür. Aynı zamanda Allah'ın verdiği nimetleri yok saymak nankörlüktür. İnanmayanlar tarih boyunca çeşitli sebeplerle hakikati yalanlamışlardır, günümüzde de bu yalanlamalarını sürdürmektedirler. Hakikati inkârla ve yalanlayarak örtmeye çalışan kimseler akıllarını ve gönüllerini gerçeğe karşı kitlemekte, inkâr ve hakikati hayat tarzı olarak benimsemektedirler. İnsanın süreklilik arz eden eylemleri inancını etkilemektedir. Kur'an'da inanmayanların inkâr merkezli tutumları ve tutumlarındaki değişmezlik nedeniyle Allah'ın kalplerine perde, kulaklarına gerçeği anlamalarına engel olacak ağırlıklar koyduğu bildirilmektedir. Böylece kalpleri hakikati görmemekte, kulakları ise hakikati duymamaktadır.⁷⁹ Kur'an'da hakikate karşı sağır olanların, Allah'ın ayetlerini inkâr edenlerin ahirette derin bir pişmanlık yaşayacağı bildirilmektedir.⁸⁰

4. Doğru Yolda Olmamanın Pişmanlığı

⁷⁴ Ömer Mahir Alper, "İtaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), XIII, 444.

⁷⁵ en-Nisâ, 4/13-14; el Mâide, 5/92; Nûr , 24/52.

⁷⁶ Ahzâb, 33/ 66.

⁷⁷ İbn-i Manzur, *Lisanü'l-Arab*, "küfür", IV, 459.

⁷⁸ İsfahani, "küfür", 714.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilatül Kur'an Tercümesi*, IV, 335; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VI, 276.

⁸⁰ el-En'âm, 6/25-27.

Ahirette insanın pişman olacağı eylemlerinden biri doğru yolda olmamaktır. Kur'an Allah'ın vahiy ve peygamberiyle insanlara öğrettiği şekilde yaşamayanların, doğru yolda olmayanların ahirette pişmanlık duygusuyla karşı karşıya kalacaklarını bildirmektedir. Doğru yolda olan kişi hakikat merkezli, doğru yolda olmayan kişi ise batıl merkezli bir hayat yaşamayı tercih etmektedir. Doğru yolda olmak Allah'a iman ve O'nun rızasına uygun bir yaşam ile mümkündür. Hidayet eksenli bir hayat tarzı doğru şekilde yaşanan bir hayattır. Bu hayat tarzı kişinin dünya hayatında saadete, ahirette kurtuluşa ermesinin yoludur.⁸¹ Kur'an dünyada doğru yolda olmayanların, batıl uğruna ömürlerini geçirenlerin ahiret gününde dönüşü olmayan bir pişmanlık ve elem verici bir azap yaşayacaklarını haber vermektedir.⁸²

5. Kur'an'ın İnanmayanlar İçin Pişmanlık Kaynağı Olması

Kur'an Allah'ın göklerden insana indirdiği, akla ve gönle hitap eden, Allah ile kul arasında ilahi bir iletişimdir. Aynı zamanda insanların hayat tarzlarını doğruya yönlendirmek için hidayet rehberi olarak indirilmiştir. Kur'an'ın koymuş olduğu prensipler, anlattığı tarihi olaylar, peygamber kıssaları öğüt ve ibret alınacak derslerdir. Allah'tan korkan, sorumluluk bilinci olan kişiler Kur'an hakikatlerine akıllarını ve kalplerini açmaya çalışmaktadırlar. Buna mukabil akıllarını ve kalplerini hakikate kapatanlar gaflet içinde yaşamaları nedeniyle öğütlere ve nasihatlere kapılarını açmamakta, Allah'ın kitabından istifade etmemektedirler. Allah'a inananlar ise bu kitabın içinde bilgi, sevinç ve hayat bulmaktadırlar.⁸³ Kur'an'da inanmayanların ilahi mesajı yalandıkları ve bu kimselerin ahiret gününde pişman olacakları bildirilmektedir.⁸⁴ Dolayısıyla ahiret gününde Kur'an'ın kendisine uyan ve muhtevasıyla amel edenler için bir ödül olacağı, ona inanmayanlar için iç yangını olacağı anlaşılmaktadır.⁸⁵

6. Ahireti İnkâr Etmekten Duyulacak Pişmanlık

Kur'an tevhit, nübüvvet ve ahiret olmak üzere üç ana konu üzerine inşa edilmektedir. Vahiy insanı öncelikle Allah'ın birliğine iman etmeye davet ederek şirkin ve küfrün geçersizliğini anlatmaktadır. İkinci önemli

⁸¹ Enes Yariz, "Kur'an'a Göre Hidâyete Ermede İnsanın Rolü", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (2017): 364.

⁸² el-Kasâs, 28/ 64; Mâtürîdî, *Te'vilatül Kur'an Tercümesi*, XI, 80-81.

⁸³ Seyyid Kutup, *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, çev. Bekir Karlığa v.dğr. (İstanbul: Hikmet Yayınevi, 1970), XV, 213.

⁸⁴ Hâkka, 69/48-50.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilatül Kur'an Tercümesi*, XVI, 87.

husus olarak ahirete iman konusu üzerinde durulmaktadır. Kur'an'ın "Allah'a ve ahiret gününe iman" konusunu birlikte ele alması ahirete imanın ne derece önemli olduğunu göstermektedir.⁸⁶ Kur'an'da neredeyse her surede ölüm ötesi hayattan bahsedilmekte ve zihinlerde ahiret tasavvuru inşa edilmeye çalışılmaktadır. Kur'an'da Allah'a imanla birlikte ifade edilen iman esaslarından biri olan ahirete iman, kişide yaptığı her eylemin hesabını vereceğinin bilincini oluşturmaktadır. Ahiret bilinci bireyin söylem ve eylemlerini kontrol altında tutmasında özdenetim mekanizması çalıştıran bir esastır. Kur'an ahiretin dünya hayatından hayırlı olduğunu,⁸⁷ ahirete iman etmeyen kişilerin sonlu mutlulukları elde etmek için ömürlerini harcadıklarını, hayatlarının sonuna geldiklerinde ellerinde hiçbir kazanç kalmayacağını açıklamakta ve ahiret gününde geri dönüşü olmayan bir pişmanlığın acısını tadacaklarını bildirmektedir.⁸⁸

7. Salih Ameller İşlemekten Dolayı Yaşanacak Pişmanlık

İmanın aksiyonu olan amel imanın davranışsal boyutudur. Sözlüklerde amel, eylem, çalışma anlamına gelmekte,⁸⁹ canlılardan isteğe bağlı olarak meydana gelen her fiil olarak tanımlanmaktadır.⁹⁰ İmanın gerekli kıldığı amel kişiye, çevresine, insanlığa faydası olan salih amelleri ifade etmektedir. Salih amel kavramı sadece namaz kılmak, oruç tutmak, hacetmek gibi ibadetleri ifade etmemektedir. Bu ibadetler salih amel için bir cüzdür ama salih amelin tamamı değildir. Kur'an'da salih amelle ilgili ayetler değerlendirildiğinde salih amelin kapsamının çok geniş olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla ilahi emirleri yerine getirmek, insanlığın faydasına iyilikler, güzellikler yapmaktır.⁹¹ Kur'an'da ahiret gününde salih amel işlemeyenlerin pişman olacakları bildirilerek insanlar salih amel işlemeye davet edilmektedir.⁹²

8. Allah Yolundan Çevirmeye Çalışanların Pişmanlığı

Nefislerinin kölesi olan kimseler sadece kendileri hakikate karşı kör ve sağır olmakla kalmayıp hayatlarını doğru bir şekilde tanzim etmeye

⁸⁶ el-En'âm, 6/29-31.

⁸⁷ el-En'âm, 6 /32.

⁸⁸ Razi, *Tefsîri'l-Kebir*, IX, 389-390.

⁸⁹ İbn-i Manzur, "amel", XI, 475.

⁹⁰ İsfahani, "amel", 587.

⁹¹ Abdurrahman Altuntaş, "Kur'an'da İnsanın Salih Olma Süreci", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/13 (2018): 90.

⁹² el-Bakara, 2/25; el-Bakara, 2/82; Âl-i İmrân, 3/57; en-Nisâ, 4/57.

çalışan kimseleri de kendilerine benzetmeye ve doğru yolda yürümelerine engel olmaya çalışmaktadırlar. Kendilerini çıkmaza sürükleyen küfür eylemlerine çevrelerindeki kişilerin de dahil olmasını istemektedirler. Bu kısır anlayışa sahip olan kişiler, toplumlarını Hakk'a imandan menederek bu eylemlerinin hayırlı olduğunu düşünmektedirler. Fakat hakikate karşı yaptıkları olumsuz eylemleri sadece kendileri için pişmanlık olarak sonuçlanmaktadır.⁹³ Hz. Peygamber döneminde, müşriklerin müminlerin Allah yolunda olmalarını engellemek için güçlerini bir araya getirip ortak ekonomik güç birliği oluşturdukları, bu ortak ekonomik güç sayesinde daha büyük eylemler yapabileme imkanları bularak insanları Allah'ın yolundan engellemeye çalıştıkları ama hüsrana uğradıkları tarihsel bir gerçekliktir.⁹⁴ Kur'an çok açık bir şekilde insanları Allah yolundan alıkoymak için çalışanların cezasının pişmanlık olacağını ve o pişmanlığın bir iç yangını olarak ortaya çıkacağını bildirmektedir.⁹⁵

9. Yanlış Önderlere Tabi Olmaktan Dolayı Duyulacak Pişmanlık

İnsanı ahirette geri dönüşü olmayan bir pişmanlıkla karşı karşıya bırakacak eylemlerden biri de yanlış liderlere tabi olmaktır. Kur'an aklını yanlış liderlere kurban edenlerin ahirette akıllarını kullanmadıkları için pişman olacaklarını ama bu pişmanlığın fayda vermeyeceğini bildirmektedir.⁹⁶ Dünyada akıllarını kullanmadan peşlerinden gittikleri kişilerle ahiret gününde münasebetlerinin kesileceği ve tabi oldukları liderlerin kendilerini dahi kurtaramayacağını gördüklerinde hakikati anlayacakları anlatılmaktadır. Yanlış liderlere tabi oldukları için pişman olacakları, dünya hayatındayken onlardan uzaklaşmadıkları için çok üzülecekleri ve ahiret günü aralarında büyük bir husumet yaşanacağı haber verilmektedir.⁹⁷

10. Allah'ı Anmaktan Gafil Olmanın Pişmanlığı

Allah'ı anmak O'na kulluğun en önemli emarelerinden biridir. Kulluk bilinci Allah'ı anmak ve ilahi mesajını anlama etkinliğiyle gelişim göstermektedir. Allah'ı anmaktan gafil olmak kişinin dünyevileşmesine neden olmaktadır. Allah'tan gafil olma ve gafil bir şekilde yaşama talebi

⁹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2401-2402; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsir-i Kebir*, II, 102.

⁹⁴ Razi, *Tefsir-i Kebir*, XI, 311.

⁹⁵ Enfâl, 8/36-37.

⁹⁶ el-Bakara, 2/166-167.

⁹⁷ Seyyid Kutup, *Fi Zîlâli'l-Kur'ân*, I, 320-321; Zemahşeri, *Keşşaf Tefsiri*, I, 579-580.

ahirette pişman olmak anlamına gelmektedir.⁹⁸ Allah'ın zikrinden gafil olmak öncelikle Allah'ı hatırlamamak, O'nun varlığını kabul etmemek ve Allah'tan bağımsız bir hayatı tercih etmek,⁹⁹ ikinci olarak Allah'ın vahyine ya da dinine inanmadan yaşamaktır. Bu tutum kişiyi Allah'tan uzaklaştırıp şeytani bir yol izlemesine ve şeytani ya da dünyevileşmiş davranışlara yönelmesine neden olmaktadır.¹⁰⁰ Dolayısıyla Allah'ı anmaktan gafil olmak bireyi dünyevileştirmekte ve Rabbine uzaklaştırmaktadır. Ahiret gününde Allah'tan gafil olmanın getirisinin pişmanlık olacağı anlaşılmaktadır.

11. Yanlış Dost Edinmekten Duyulacak Pişmanlık

İnsan varlığı fitratı gereği sosyal ilişkiler kurarak hayat yolculuğuna devam etmektedir. İnsan için iletişim kurabileceği, güven duyabileceği, ortak inanca sahip kişilerle dost olmak hayat yolculuğunda önemlidir. Dostluk sevilen kişiyi kalpte tutmak aynı zamanda sevilen kişiye tutunmak, onu hatırdan tutmak ve onun hatırını tutmaktır.¹⁰¹ Dostluk duygusu çoğunlukla kişiye huzur verirken bazen kişinin düzenini bozup huzursuzluk da verebilmektedir. Kur'an yanlış seçilen dostların kişinin ahirette pişmanlığına sebep olacağını bildirmektedir.¹⁰² Kur'an'da geçen "yanlış dost" ifadesi Allah'ın zikrinden alıkoyan, peygamberin yolunda gitmeyi engelleyen ve dünyevileşmeye neden olan kimseler olarak yorumlanmaktadır. Ahiret gününde yanlış dost edinenlerin dostlarına uyararak büyük hatalar yaptıkları, Allah'a isyan ettikleri için çok büyük pişmanlık yaşayacakları belirtilmektedir.¹⁰³

12. Zalim Olmaktan Duyulacak Pişmanlık

Zulüm karanlık, şirk, fısık anlamlarına gelmekte, bir şeyi kendisine ait olan yerin dışına koymak olarak tanımlanmaktadır. Bir şeyi kendisine ait yerin dışına koymak o şeyi eksiltmekle ya da fazlaştırmakla meydana gelmektedir. Bir başka ifadeyle adaletten uzak, haksız davranmak zulümdür. Zulüm Allah ile kul, birey ile çevresi ve kişiyle nefsi olmak üzere üç kısımda değerlendirilmektedir. Kişinin Allah'a şirk koşması, çevresine ve kendi nefesine haksızlık yapması zulüm olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁴

⁹⁸ ez-Zuhruf, 43/36-39.

⁹⁹ Seyyid Kutup, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, XIII, 190-191

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilatül Kur'an Tercümesi*, XIII, 267-268.

¹⁰¹ Kemal Sayar-Berna Yalaz, *Ağ Sanal Dünyada Gerçek kalmak* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2019), 331.

¹⁰² el-Furkân, 25/27-29.

¹⁰³ Seyyid Kutup, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, X, 523-524; Mâtürîdî, *Te'vilatül Kur'an Tercümesi*, X, 279.

¹⁰⁴ İsfahani, "zulüm", 537-538.

Kur'an'da adaletten uzak olan zalimler için ahiret günü derin bir iç acısı olacağı bildirilmektedir.¹⁰⁵ Kur'an'da zalim halkların ilahi buyrukları alay ve eğlenceye aldıkları, peygamberlerine zulüm edip onları öldürmeye kalktıkları, azap geldiğinde pişman olsalar da pişmanlıklarının fayda vermediği ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Netice itibarıyla zulüm öncelikle Allah'ın buyruklarına isyan etmek sonrasında ölçü tanımayıp kullara zalim olmaktır. Ahirette zalim olmanın sonucunda dönüşü olmayan bir pişmanlık yaşanacağı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Kur'an'da dünya ve ahirette yaşanacak pişmanlıklar anlatılmakta, ilahi eğitim gereği Allah dünya ve ahirette pişmanlık getirecek eylemleri ve bu eylemlerin alt yapısını oluşturan yanlış tasavvurları vahiyle bildirmektedir. Dünya ve ahirette kullarının pişmanlık yaşamaması için tasavvur ve eylemin nasıl doğru inşa edilebileceğini göstermektedir. Kur'an Allah'ın istediği gibi bir hayat yaşamayanların ahirette pişmanlıklarının geri dönüşü olmayacağını açıklamaktadır.

E. Ahirette Pişman Olan Kimselerin Talepleri

Kur'an insanlara doğru ve yanlış eylemleri anlatıp, karşılığında kazanılacak ödül ya da cezayı da haber vermektedir. Aynı zamanda dünyada ve ahirette kimlerin hangi eylemleri nedeniyle pişmanlık yaşayacağını bildirmekte ve bu eylemlerden uzak durulmasını istemektedir. Kur'an ahiret gününde pişmanlık yaşayanların bazı talepleri olacağı ama onların bu taleplerinin kabul edilmeyeceğini bildirmektedir. Dolayısıyla ahirette pişmanlığın yaşandığı gün arzular, seçenekler, tercihler anlamını kaybetmiş olacaktır.

1. Pişmanlık Duyan Kimselerin Dünyaya Geri Dönmeyi İstemeleri

Kur'an ahirette yanlış eylemleriyle yüzleşen kişilerin pişman olup birtakım taleplerde bulunacaklarını ama o taleplerin geri çevrileceğini haber vermektedir.¹⁰⁷ Allah vahyinde bu kimselerin yalancı olduklarını, değişmeyeceklerini bildirmektedir.¹⁰⁸ Çünkü içine düştükleri sıkıntı nedeniyle dünyaya döndüklerinde iman edeceklerini söylemektedirler.

¹⁰⁵ el-Enbiyâ, 21/11-15.

¹⁰⁶ Zemaşşeri, *Keşşaf Tefsiri*, IV, 408; Seyyid Kutup, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, X, 114-115.

¹⁰⁷ el-En'âm, 6/27.

¹⁰⁸ İbrâhîm, 14/44.

Hâlbuki olumlu ya da olumsuz davranışlar süreklilik arz ettikçe insanda sağlam karaktere dönüşmektedir. Şayet kişi yaptığı hatadan yaşadığı bir korku nedeniyle pişman oluyorsa süreç normalleştiğinde hatalı da olsa aynı eylemleri yapmaya devam etmekte ısrarcı olabilmektedir. Dolayısıyla ahirette pişmanlık yaşayıp dünyaya geri dönme talebinde bulunan kişilerin dünyaya döndüklerinde aynı eylemleri gerçekleştirebilme olasılıkları yüksektir. Kur'an bu kişilerin taleplerinin kabul edilmeyeceğini belirtmektedir.¹⁰⁹

2. Hesap Gününde Amel Defterlerini Almak İstememeleri

Kur'an her kelimenin, her cümlenin, her eylemin teke tek hesabının verileceği günün muhakkak geleceğini bildirmektedir.¹¹⁰ Hesabı hesaba katmadan yaşayanlar bütün hesapların görüleceği günde derin bir iç acısı yaşayacaklardır. Ahiret gününde insanlar dünyada hangi eylemleri gerçekleştirdiklerini bilseler de o eylemlerin iç yüzünü, değerlendirilmesini istemeyeceklerdir. Yapılan bütün eylemler bilgisayarda hesaplanmış gibi detaylı bir şekilde insanların önüne konulduğunda kazanç beklerken kaybettiğini gören kimselerin amel defterlerini almak istemeyecekleri belirtilmektedir.¹¹¹ Amel defterlerinin sol taraftan verilmesi sonucun kötü olduğunu işaret etmektedir. Kişi dünyada zannının ve beklentisinin aksinin olduğunu fark edince amel defterini almak, yaptığı eylemlerin sonuçlarıyla karşılaşmak istemeyecektir. Ancak bu talepleri kabul edilmeyecektir.¹¹²

3. Ölümün Bir Son Olmasını ve Daha Önce Hiç Yaşamamış Olmayı İstemeleri

Kur'an öldükten sonra her şeyin biteceğini, ahiret hayatının olmayacağını iddia edenlerin yaptıklarının hesabını vereceklerini anlayacaklarını ve yok olmayı temenni edeceklerini haber vermektedir. Her yaptığı söylemin ve eylemin hesabıyla yüzleşecek kişinin, ölümü kendisi için son çare olarak göreceği ve yok olmayı isteyeceği çaresizliği tasvir edilmektedir.¹¹³ Ayette geçen "Keşke ölüm her şeyi bitirmiş olsaydı!" ifadesi sadece geçmişte yaşananlardan ötürü duyulan bir pişmanlık değildir. Aynı zamanda kendisini çıkmazda gören bir kişinin ölümü bir kurtuluş olarak

¹⁰⁹ Zemahşeri, *Keşşâf Tefsiri*, II, 624-626; Seyyid Kutup, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, III, 152.

¹¹⁰ Meryem, 19/95.

¹¹¹ el-Hâkka, 69/25-26.

¹¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtül Kur'an Tercümesi*, XVI, 79-80.

¹¹³ el-Hâkka, 69/27.

görmesidir.¹¹⁴ Hayata ve olaylara ilahi mesajın bak dediği yerden bakmayanlar fani olan varlığı baki olarak görmektedirler. Ecel-i müsemma geldiğinde, uyarıları uyarı kabul etmeyenler amel defterlerini ellerine aldıklarında dünyada yaptıklarını, önceden gönderdiklerini göreceklerdir. Kur'an kurtuluş için bir çıkış kapısı olmadığını gören kimselerin pişmanlığın yoğun atmosferini yaşayacaklarını, derin bir iç acısı ve mahcubiyetle toprak olmayı, yokluğa gömülmeyi isteyeceklerini bildirmektedir.¹¹⁵ Ayette geçen "keşke toprak olsaydım" ifadesi dünyada iken mükellef bir varlık olmama ya da hesap için diriltilmeyip yok olmayı talep olarak yorumlanmaktadır.¹¹⁶

Netice itibariyle dünyada aklını kullanmayı Allah'ın dinine tabi olmayanlar, peygamberlerin uyarısını hiçe sayanlar ahiret gününde kendileriyle yüzleşeceklerdir. Herkesin niyet ve eylemleri objektif bir zeminde değerlendirilecek ve sonuçlar ellerine verilecektir. İyi amel işleyenler için cennet ödül olurken, kötü ameller için karşılık cehennem olacaktır. Eline amel defterini alan ve değerlendirme sonucunu gören kişi hatalarından, isyanlarından nadim olacaktır. Bütün kurtuluş çarelerinin bittiğini anlayan kişi, son bir ümitte bazı taleplerde bulunacaktır. Fakat o gün talepler kabul görmeyecektir. İnsana eylemlerini değiştirme ve dönüştürme için fırsat verilen yer dünyadır. Kur'an değerlendirme alanı olan ahirette değişim ve dönüşüm için bir fırsat daha verilmeyeceğini, tüm taleplerin reddedileceğini bildirmektedir.

F. Peygamberlerin Pişmanlıkları ve Tövbeleri

Peygamberler insanın varoluşsal gerçeğiyle aynılığı olan ilahi kaynaklı eğitimcilerdir. Tasavvur ve eylem inşasında hem teoriyi anlatan hem de teoriyi uygulama alanına yansıtan peygamberlerin yanlış eylemleri ve tövbeyle aktive ettikleri pişmanlık tecrübeleri yanlış eylemi düzeltme ve düzenleme anlamında prototip oluşturmaktadır. Pişman olmak peygamberler dâhil her mevkiden, her seviyeden insanın yüzleştiği bir duygudur. Allah Kur'an'da peygamberlerinin pişman oldukları eylemleri ve pişmanlıklarını dile getirdikleri tövbelerini zikretmektedir. Bu durum insan için bir imkandır. İlk insan ilk peygamberle insanlığın serüveninde yerini alan pişmanlık tecrübesi insan varlığı devam ettiği müddetçe var olmaya devam edecektir. Kur'an'da beş peygamberin pişmanlık tecrübesi ve

¹¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5332.

¹¹⁵ en-Nebe, 78/ 40.

¹¹⁶ Razi, *Tefsirü'l-Kebir*, XXII, 447; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, XII, 5549.

tövbeleri anlatılmaktadır. Vahiy peygamber prototipleri üzerinden pişmanlık duygusunun nasıl aktif hale getirileceğini uygulamalı olarak gözler önüne sermektedir.

1. Âdem Peygamberin Pişmanlığı ve Tövbesi

İnsanlık tarihi kadar kadim bir tarihi olan pişmanlık duygusu ilk olarak insanoğlunun atası Hz. Âdem tarafından yaşanmış bir duygudur. Rol model olarak gönderilen peygamberlerin bu duyguyu yaşamaları ve tövbe ederek değişime gitmeleri insanlığa verilen bir eğitimidir. Hz. Âdem ve eşi cennette yaklaşmamaları gereken ağaca yaklaştıkları ve Allah'ın emrine uymadıkları için tövbe etmişlerdir.¹¹⁷ Kur'an yeryüzüne inen ilk tövbe kelimelerinin Hz. Âdem ve eşine ait olduğunu bildirmektedir.¹¹⁸ Hz. Âdem'in unutarak yediği yasak meyve nedeniyle günah işlediğini düşündüğü ve bu eylemi kendisine zulüm, Rabbine isyan olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Hz. Âdem ve eşinin yaptıkları hata için Allah'tan af diledikleri ve kalıcı bir pişmanlık yaşamama niyazında buldukları görülmektedir.¹¹⁹

2. Nuh Peygamberin Pişmanlığı ve Tövbesi

Kur'an'da Nuh Peygamber'in bilmediği bir konu hakkındaki talebinden pişman olup, yaptığı tövbe ettiği anlatılmaktadır.¹²⁰ Nuh Peygamberin oğlu inanmayanlardan olduğu halde Nuh Peygamber onu tufandan kurtarmak için gemiye davet etmiş ama oğlu bu daveti reddetmiştir.¹²¹ Nuh Peygamber oğlunun ailesinden olduğunu, kurtulmasını niyaz ettiğinde, Allah oğlunun onun ailesinden olmadığını, inanç yakınlığının soy yakınlığından önce geldiğini, bilmediği şeyi Allah'tan istememesi gerektiğini bildirince¹²² Nuh Peygamber böyle bir şeyi talep ettiği için tövbe etmiştir.¹²³ Bilmediği şeyi istemekten Allah'a sığınmıştır.¹²⁴ Böylelikle Nuh Peygamber işlemiş olduğu günahı bir daha

¹¹⁷ el-Bakara, 2/35-36.

¹¹⁸ el-A'râf, 7/23

¹¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilatül Kur'an Tercümesi*, V, 340; Zemaşşeri, *Keşşâf Tefsiri*, II, 826.

¹²⁰ Hüd, 11/47.

¹²¹ Hüd, 11/42-43.

¹²² Zemaşşeri, *Keşşâf Tefsiri*, III, 414.

¹²³ Zemaşşeri, *Keşşâf Tefsiri*, III, 418.

¹²⁴ Hüd, 11/47.

gerçekleştirmeme konusunda kararlılığını göstermiş, duyduğu pişmanlığı dile getirerek tövbesindeki samimiyetini ortaya koymuştur.¹²⁵

3. Musa Peygamberin Pişmanlığı ve Tövbesi

Kur'an'da en çok ismi geçen peygamber Musa Peygamberdir ve hayatı büyük mücadelelerle geçmiştir. Allah müminlerden onun hayatını okumalarını ve üzerinde düşünmelerini istemektedir. Hayatının her döneminde tevhit inancını tebliğ etmeye çalışmış, kimi zaman siyasi otoriteye, kimi zaman köle ruhlu toplumuna karşı sabırla mücadele etmiştir. Aynı zamanda iç dünyasında bir iç muhasebesi ve mücadelesi de yaşamıştır. Her insanın bilinçaltında merak ettiği "Acaba Allah'ı görebilir miyim?" sorusunu kolektif bilinçten dışarıya taşımıştır. Sorduğu sorunun haddini aştığını görünce hemen pişmanlığını Allah'ı tenzih ederek dile getirmiştir.¹²⁶ Allah'ın, gözlerin görmesinden, duyuların idrakinden üstün olduğunu, bu husustaki talebiyle ölçüyü aştığını belirtmiş, ne olursa olsun her durumda iman edenlerin ilki olarak, imanını tazeleyerek yoluna devam edeceğini belirtmiştir.¹²⁷ Musa Peygamber'e ikinci kez pişmanlık yaşatan olay; kendi kavminden olan birini haklı görmesi sebebiyle meydana gelmiştir. İstemeden de olsa iman etmeyen bir kişinin ölümüne neden olmakla büyük bir imtihan yaşamıştır. Gerçekleştirdiği eylem nedeniyle pişman olmuş ve tövbe etmiştir.¹²⁸ Netice itibariyle Kur'an Musa Peygamber örneği üzerinden büyük hatalar yapıldığında bile pişmanlık duygusunun nasıl aktif hale getirileceğini göstermektedir.

4. Davud Peygamberin Pişmanlığı ve Tövbesi

Yaşadığı bir olaydan nedamet duyan ve kendine has tövbesiyle özel bir duruş sergileyen Davud peygamberin anlatıldığı ayetler insana farklı bir perspektif kazandırmaktadır. Ayetlerde Davud Peygamberin vermiş olduğu bir hüküm anlatılmaktadır.¹²⁹ Bu konuda farklı görüşler olsa da tercih edilen bir görüşe göre, Davud Peygamber yanına girenlerin normal kapıdan girmeyerek anormal bir yolu tercih etmeleri ve kendisine zarar vereceklerini düşündüğü için hüküm verme konusunda aceleci davranmıştır. Davud Peygamber'in hüküm vermede acele etmesinin pişman olmasına neden

¹²⁵ Razi, Tefsirü'l-Kebir, XIII, 40.

¹²⁶ el-A'râf, 21/143.

¹²⁷ Seyyid Kutup. *Fî Zılâli'l-Şur'ân*, VI, 254; Mâtürîdî, *Te'vilatül Kur'an Tercümesi*, VI, 67.

¹²⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsir-i Kebir*, III, 269; Seyyid Kutup. *Fî Zılâli'l-Şur'ân*, XI, 233-234.

¹²⁹ Sâd, 38/21-24.

olduğu düşünülmektedir.¹³⁰ Bu kısa temsili bir anlatım da olsa iman etmeyenlerin ya da ekonomik gücü olmayanların ortaklıkta haksızlık yapacağını düşünülmesinin hatalı değerlendirmelere neden olacağını göstermektedir. Yaşanan bu olayda Davud Peygamber davalı olanların melek olduğunu ve imtihandan geçtiğini anlayınca Rabbinden af dilediği bildirilmektedir.¹³¹ Kur'an'da Davud Peygamberin hatasını fark ettiği gibi tövbesini kelimelerle ve beden dilinin bir tezahürü olan secdeyle yaptığı anlatılmaktadır. Dolayısıyla Davud Peygamberin secde eylemi kulluğun en zirve boyutunu gösteren secde amelikle tövbe edileceğini göstermektedir.¹³²

5. Yunus Peygamberin Pişmanlığı ve Tövbesi

İnsanın en zorlu mücadelesi kendi benliğiyle yaşadığı mücadeledir. Fıtratta olan acelecilik çoğu zaman sabır mekanizmasını yavaşlatmaktadır. Sabretmek pasif bir direniş olarak düşünüldüğü zaman acelecilik aktif bir hâl almaktadır. Sabır aslında pasif bir eylem değildir, insanın melekelere güçlendiren ve özdenetimi arttıran aktif bir eylemdir. Yunus Peygamber'in hayat serüveninde sabır konusundaki imtihanı önemli bir örneklik teşkil etmektedir.¹³³ Yunus Peygamber'e kalabalık bir topluma hakikati anlatma görevi verilmiştir.¹³⁴ O tevhit inancını tebliğ etmeye çalışırken toplumundan olumsuz tepkiler görmüştür. Bu olumsuz tepkiler karşısında sabırsız davranmış, halkının doğru yola geleceğinden ümidini kestiği için ya da kavminin başına bir bela gelmesinden korktuğu için Allah'ın izni olmadan ülkesini bir köle gibi kaçarak terk ettiği bildirilmektedir.¹³⁵ Kur'an'da Yunus Peygamber'in sabırsız davrandığı için kınanacak bir iş yaptığı ifade edilmektedir.¹³⁶ Sabırsız davrandığı için bir balık tarafından yutulmuş, karanlıklar içinde kalmıştır. İçine düştüğü bu durum hatasını anlamasını sağlamıştır.¹³⁷ Yaşadığı pişmanlığını Allah'ı tesbih ederek ve yaptığı hatayla kendisine zulmettiğini itiraf ederek pişmanlığını dile getirip tövbe etmiştir.¹³⁸ Netice olarak insanlar gibi peygamberler de pişmanlık duygusunu yaşatan olaylarla karşılaşmışlardır. Kur'an peygamber

¹³⁰ Maşallah Turan, "Davut Peygamber Kıssasında Geçen "Na'ce Koyun Bahsi" Üzerine Değerlendirmeler", *Social Mentality and Researcher Thinkers*, 6/33 (Mayıs 2020): 1268.

¹³¹ Mâtürîdî, *Te'vilatül Kur'an Tercümesi*, XII, 256; Seyyid Kutup, *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, XII, 383-384.

¹³² Mâtürîdî, *Te'vilatül Kur'an Tercümesi*, XII, 237-238.

¹³³ el-Enbiyâ, 21/87.

¹³⁴ es-Sâffât, 37/147.

¹³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilatül Kur'an Tercümesi*, XII, 209-210; Zemahşeri, *Keşşâf Tefsiri*, V, 760.

¹³⁶ es-Sâffât/142.

¹³⁷ es-Sâffât, 37/142-143.

¹³⁸ el-Enbiyâ, 21/87.

prototipleri üzerinden pişmanlığa götüren yanlış tasavvur, bilgisizlik, haddi aşan merak, öfke ve sabırsızlık konularındaki nedameti ve pişmanlığın tövbeyle nasıl aktif bir hale getirileceğini anlatmaktadır.

Peygamberlerin küçük gibi görünen olaylardan pişmanlık duymaları ve hemen tövbe etmeleri önemli bir mesaj vermektedir. Yapılan küçük bir yanlış pişmanlık duygusu vermez ve tövbesi olmazsa o yanlışlar büyüyerek insanın hayatının tamamını kaplayabilmektedir. Peygamberlerin bu farkındalık içeren yaklaşımları insanları hatalar konusunda dikkatli olmaya çağırılmaktadır. Tövbe günahı terk etmek, yanlıştan dönmek, vazgeçmek anlamlarına gelmekte, yapılan yanlış eylemden dönmeyi gerektirmektedir.¹³⁹ Tövbe, kulun yaptığı hatadan pişman olması, hatasından dolayı Allah'tan af dilemesi ve bir daha yapmama iradesinde bulunması aynı zamanda kötülük yapmaktaki ısrarından vazgeçerek iyilik yapmaya yönelmesi ve Rabbine yakınlaşmasıdır. Bir başka ifadeyle kulun fitrat çizgisine dönmesidir.¹⁴⁰ Tövbe eylemi, yanlış davranışların psikolojik ağırlığından kurtularak hatayı telafi imkânıdır.¹⁴¹ Bu eylem insan psikolojisinde kalıcı suçluluk hissini neden olduğu ruhsal rahatsızlıkları gideren bilişsel bir eylemdir.¹⁴² Doğruya yönelişi, inâbeyi ifade eden tövbe, inançsızlıktan imana, günah eylemlerinden sevap eylemlerine yönelimdir. Bu yönelim kişinin ruh dünyasında mutluluk, huzur, denge gibi pek çok güzellikler getirmektedir.¹⁴³ Dolayısıyla peygamber modelleri üzerinden anlatılan ve farkındalık eylemi olan tövbeyle aktive edilen pişmanlık dünyada insana verilmiş bir imkânı ifade etmektedir.

Sonuç

Kâinatın gözbebeği mesabesinde yaratılan ve yaratılış amacına uygun donatılan, ontolojik bir gerçekliğin tezahürü olan insan birçok duyguyu bir arada yaşamaktadır. Kimi zaman tasavvur ya da eyleminden huzur duyarken kimi zaman tasavvur ya da eylemi sebebiyle pişmanlık duygusuyla yüzleşmektedir. Pişmanlık insanın tasavvurundaki, eylemlerindeki hatalarının farkına varması ve hatalarından dolayı nadim olmasına yönelik bir çabaya ifade etmektedir. İnsanlık kadar kadim bir tarihi

¹³⁹ el-İsfahani. *Müfredat*, 169.

¹⁴⁰ Ahmet Akbaş, *Kur'an'da İnsanın Mutluluğu*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 296.

¹⁴¹ Asım Yapıcı, *İslam'da Tövbe Ve Dini Yaşayıştaki Rolü*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1997), 295.

¹⁴² M. Osman Necati, *Kuran Ve Psikoloji*, (Ankara: Fecr Yayınları,1998), 264-265.

¹⁴³ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da İnâbe Kavramı: Dini Tecrübe Açısından Bir Yaklaşım", *Tasavvuf*, 9/22 (2007):145.

olan pişmanlık, kişinin zihnini ve gönlünü kaplayan, derin bir iç acısıdır. Pişmanlıkla ilgili çalışmamızın sonucunda pişmanlık duygusunun yaşanmasına neden olan tasavvur, inanç ve eylem olmak üzere üç önemli faktörün bulunduğu anlaşılmaktadır. Vahyin ve psikolojik yaklaşımların verdiği bilgiler ışığında dünyada yaşanan pişmanlığı olumsuz, insanın hayatını tüketen bir duygu olmadığını, bu tecrübeyi yönetebilen kişiler için köklü değişimler meydana getirebilecek bir tecrübe olabileceği, bireyin dünyada bunalımlar yaşamasına, ahirette azapla karşılaşmasına engel olacağı anlaşılmaktadır. Pişmanlığı yönetmek için yapılacaklar şöyle sıralanabilir: Yapılan yanlış eylemden nadim olup tövbe etmek, yanlış eyleme sebep olan düşüncüyü bulup, değerlendirmek, köklü değişim için ümitli olmak, yanlış olan eylemi bir daha yapmama kararı almak, pişmanlık yaşayan peygamberlerin hayatlarından ve tövbelerinden dersler çıkarmak, yaşanan bu durumdan Allah'a sığınmak, tövbe edilen yanlış eyleme dönmek için o eylemi oluşturacak ortamlardan uzak durmak ve alınan kararlarda kararlılık göstermek için Allah'a dua etmek.

Pişmanlık duygusu insanlık tarihinin başladığı yerde Hz. Adem ve eşiyle yeryüzünde ilk görüntüsünü vermiş, kadim bir tecrübedir. Bu tecrübe insana acizliğini, zayıf yönlerini gösterirken aynı zamanda potansiyelini kullanıp bu durumla baş edebilme becerisini geliştirmesine olanak tanımaktadır. Bu tecrübe kişinin iradesini kullanabilme yeteneğini açığa çıkarmaktadır. Pişmanlık tecrübesini doğru yönetebilen kişi, kozasından çıkan kelebek gibi kendisini esir alan yanlış düşünce ve eylemlerden özgür olma noktasına gelmektedir. Kur'an'da pişmanlık tecrübesinin değişim ve dönüşüme sebep olan tövbeyle aktive edildiğinde insanı dünyevi ve uhrevi mutluluğa taşıyacağı müjdelenmektedir. Dünyada yaşanan pişmanlıkları tövbeyle aktive edip imkân haline getirebilme gücü Allah'ın insana verdiği bir imkandır. Pasifize edilmiş, tövbesi olmayan pişmanlıklar ise insanın kendisini yanlışlar içine mahkûm edip, iradesini yok etmesidir.

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Haluk vd. *Türkçe Sözlük. 11. Baskı*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011.
- Akbaş, Ahmet. *Kur'an'da İnsanın Mutluluğu*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Akdemir, Fuat. "Kur'an'da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatın Mahiyeti". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 11 / 1 (Ocak 2013): 426-428.

- Altuntaş, Abdurrahman. "Kur'an'da İnsanın Salih Olma Süreci". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2018): 81-113.
- Atay, Hüseyin. "Kur'an'a Göre Tövbe ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı". *İslamiyat Dergisi* 1/.3 (1998).
- Bayraklı, Bayraktar. *İnsanlığın Vebası Şirk*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2003.
- Dai, Muhammed Ali. *İslam, Ferheng-i Nizam: Farisi Ba Farisi*. Tahran: Şirket-i Daniş, 1362.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1984.
- Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Vadi Yayınları, 2003.
- Ebu Mansur el- Mâtürîdî. *Te'vilatül Kur'an Tercümesi*, çev. Kemal Sandıkçı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer Zemahşeri. *Keşşaf Tefsiri*. çev. Abdülaziz Hatip. İstanbul: Türkiye Yazma, Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Epiktetos. *Düşünceler ve Sohbetler*. çev. Cemal Sürer. İstanbul: Kaknüs Yayınları, İstanbul. 1999.
- Fahrettin Razî. *Mealimu Usul'id Din* (İslam İnancının Ana Konuları). çev. Nadim Macit. Erzurum: İhtar Yayıncılık, 1996.
- Fahrettin Razî. *Tefsîr-i Kebir* (Mefatihü'l-Gayb). çev. Sadık Kılıç v.dğr. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002.
- Gazalî, Ebu Hamid Muhammed. *İhya-u Ulumi'd-Din*. çev. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, t.y.
- Gilbert, Daniel T. V- Morewedge, Carey K.-Risen, Jane L.-Risen, Wilson, Timothy D.. "Looking Forward to Looking Backward The Misprediction of Regret, Psychological Science". *Research Report* 15/5 (May 2004): 346-350.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned*. 1 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslamî, 1405/1985.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b.Mükerrem. *Lisanu'l-Arabî'l-Muhit*, 3.Baskı. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Kadı Abdülcebbar. *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, 2013.
- Kara, Necati. *Kur'an'da Beden Dili*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2004.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsir-i Kebir*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 2. Baskı. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.

- Mustafa Çağrı, "Cimrilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1993. VII, 4.
- Mustafa Çağrı, "İnat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1993, XXII, 264- 265.
- Ömer Mahir Alper, "İtaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23:444. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Râğıp el-İsfahanî. *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, thk: Safvab Adnan Davudi. Dimaşk: Darü'l-Kalem, Beyrut: Darü'ş-Şamiyye, 2002.
- Reber, Arthur S. *The Penguin Dictionary of Psychology*. London: Penguin Books, 1985.
- Rycroft, Charles. *Psikanaliz Sözlüğü*. çev. M. Sağman Karatekin. İstanbul: Ara yayınları, 1989.
- Sayar, Kemal-Yalaz, Berna. *Ağ Sanal Dünyada Gerçek kalmak*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2019.
- Schopenhauer, Arthur. *Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Seyyar, Ali. *Ahlak terimleri (ansiklopedik sözlük): İngilizce-Almanca karşılıklı Türkçe açıklamalı*. İstanbul : Beta Basım Yayım , 2003.
- Saygın, Oğuz - Layıç, Şafak. *Resimli Beden Dili*. İstanbul: 4x4 Yayıncılık, 2006.
- Seyyid Kutup. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, çev. Bekir Karlığa v. dğr. İstanbul: Hikmet Yayınevi, 1970.
- Taşçı, Özcan, "Nedâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2006, XXXII, 509.
- Turan, Maşallah. "Davut Peygamber Kıssasında Geçen "Na'ce Koyun Bahsi" Üzerine Değerlendirmeler", *Social Mentality and Researcher Thinkers*, 6/33 (Mayıs 2020): 1257-1275. DOI: <http://dx.doi.org/10.31576/smryj.573>
- Ünal, Ali. *Kur'an'da Temel Kavramlar*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1990.
- Yarız, Enes. "Kur'an'a Göre Hidâyete Ermede İnsanın Rolü", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8 / 2 (Aralık 2017): 358-84.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Matbaai Ebuzziya, 1935.
- Zeelenberg, Marcel-Breugelmans, Seger M., "The Role of Interpersonal Harm in Distinguishing Regret From Guilt". *Emotion* 8/5 (2008): 589-96.
- Zeelenberg, Marcel. "The Use of Crying Over Spilled milk: A Note On The Rationality and Functionality Of Regret". *Philosophical Psychology* 12/3 (1999): 325-40.

Regret from the Perspective of the Qur'an

Citation/©: Yalvaç Arıcı, Handan, Regret from the Perspective of the Qur'an, Artuklu Akademi, 2020/7 (2), 417-448.

Extended Abstract

Regret is a cognitively based emotional act that creates awareness starting with human history. For every person, there are frames of the experience of regret in his life journey. Everyone, big or small, more or less, each person has an experience to do with this feeling. There are many expressions of this cognitive-based emotion reflected in the word. There are many expressions of this cognitive-based emotion reflected in the utterance. "I wish I had acted differently", "I wish I hadn't done it in this way", "I wish I had tried a little more", "I wish it wasn't like this.", "Why did it happen like this?" Such statements are the verbal reflections of the feeling of regret. The verbal, physical and emotional expressions of this emotion occur in proportion to the effect of the negative event or situation on emotions of the person. Regret is usually an emotional state that occurs in case of being responsible for the occurrence of a negative case or feeling in charge of the relevant case. This emotion has characteristic behavioral consequences. There is an effort to make up for the subject event that causes that feeling in the experience of regret originated and to take a precaution to prevent encountering this feeling again in the future. This feeling is a functional emotion that supports one's learning from his mistakes. When a person regrets, it is a functional introvert movement that motivates him to evaluate his imagination and actions and turn to the right. This inner experience plays a functional role in the person to compensate for the event. The feeling of regret usually consists of a combination of two elements. First of all, the wrong decision made or the wrong behavior in a matter, and the adverse result that comes afterwards are the two basic elements of this feeling. The person lives this experience both because of the wrong decision and the result of the decision. The person who experiences this feeling feels responsible for making the wrong decision and often develops solutions that can compensate for this situation.

The experience of regret is the realization of the wrongness in the discourse or action of the person, and giving up that action and the rhetoric and directing to the right thought and action. In order for a person to regret, he must have knowledge and equipment to realize his mistake. Günümüz insanı modern itiraflar adı altında pişmanlık duymama ve yaptığı yanlış söylem ve eylemlerinden üzüntü hissetmeme tasavvuruyla inşa edilmektedir. Today's people are shaped for the sake of modern confessions, with the discernment of not feeling regret and not feeling sorry for their wrong statements and actions.

However, the experience of regret is an internal experience of self-evaluation, sometimes as a result of conscious and sometimes unconscious actions. Regret becomes active when the person who experiences this experience focuses on the action, not on himself; realizes the wrongdoing of the action and decides to take the right action. Even though the wrong discourse and actions are realized, persistently insisting on the wrong can lead to an experience of irreversible regret. In order not to experience an irreversible regret, it is necessary to organize the imagination by analyzing the origin of the actions in the mind. Otherwise, millimetric faults and deficiencies in the concept cover large areas of action. If regret does not lead the individual to the right behavior, the behaviors performed become habits. If regret is experienced actively, creates awareness and directs the individual to repent, then it becomes an opportunity that matures the individual and makes him use his will to return from his wrongdoing. A person who insists on his fault and does not retreat from that mistake turns his / her mistake into a habit and tends to act with automatic behavioral patterns without evaluating the accuracy or inappropriate inclusion of his behavior. As a result, irreversible regrets are experienced. The Quran explains the penitence that will cause regret in the world and the hereafter, and constructs a vision of repentance by telling the repentance phenomenon and repentance of the prophets. It provides information so that the addressee can manage regret.

As a result of the study, it is seen that every person, regardless of their social environment, position, age, and gender, experiences a feeling of regret for their imagination and actions in some frames of the life scene. When the regret is evaluated from the perspective of the Quran, it is understood that there are many premises that cause the experience of regret. Especially, thoughts such as the feeling of laziness, haste, indecision, selfishness, insulting mistakes, attributing mistakes to others, attributing eternity to blessings, making plans independent of God, cause the feeling of regret. Beliefs that cause regret are shirk, denying Allah's verses, being heedless of Allah, being stubborn in denial of the belief, not obeying Allah and His Prophet, not believing in the hereafter and not taking advice from the Quran. The actions that cause the feeling of regret are generally listed as acting in accordance with the vain fancies and aspirations, being stingy or wasting, making wrong friends and friends, not committing righteous deeds, being subjected to wrong leaders, being cruel and trying to turn from the way of Allah. Actions to be taken in order not to feel regret in the world and in the hereafter according to the Quran are as follows: To construct imagination by revelation, to place Allah in the intention of actions, to make a sincere effort not to make mistakes, to engage in intellectual reading activities with continuity on understanding the Quran, the universe and the hadith, not to act with the psychology of postponement in doing righteous deeds, vain words and not to waste time with idle deeds, to show determination to leave even if the mistakes are minor, to prefer to be with groups that do righteous deeds, to make friends and allies who will warn when a wrong action is taken, and to act without waiting for doomsday and torment to come.

In this study, the concept of regret is explained, active and passive types of regret are evaluated, regret with repentance and leading to change in behavior is called active; regret with continuity in wrong actions without repentance is called passive regret. The aim of the study is to reveal the actions leading to regret and regret from the perspective of the Quran. Content analysis method, one of the qualitative research methods, is used in the study, the subject of regret is divided into categories and subcategories, the limits of regret are drawn in line with the opinions of experts, and the problems related to the experience of regret and regret are evaluated in detail. As a result of the research, the regrets in the Quran are classified, the way how the prophets compensated their regrets is presented and an active repentance perspective is put forward.